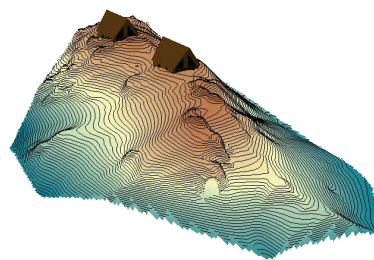

Můj dům, můj hrad

Specifické sídlištní struktury ve společnostech trpících vnitřním napětím

■ **Obr. 2** Počítačový model terénu a hypotetické umístění jednotlivých staveb na základě terénního průzkumu a magnetometrického měření lokality Kaliště-Teplá skála (okr. Klatovy). Pohled na lokalitu od jihozápadu, krok vrstevnic 20 cm. Vypracoval J. John.

Článek si klade za cíl poukázat na podobné rysy ve stylu sídlení některých kultur a společností, často geograficky i časově od sebe velmi vzdálených. Jejich společným znakem je budování sídel umístěných někdy samostatně, jindy uvnitř komunity, vždy však jasně vydělených ze svého okolí. V první části se autoři zabývají specifickým způsobem sídlení nositelů tzv. chamské kultury v západních Čechách. Na základě dosud publikovaných archeologických nálezů a etnografických analogií se vyslovují k možným důvodům poněkud zvláštní sídelní strategie této kultury. Poukazují na to, že šlo patrně o společnost striktně rozdělenou do exogamních skupin, v jejímž fungování hrála zřejmě výraznou roli krevní msta, nedílně propojená s vírou v nadpřirozeno. V druhé části jsou pak představeny podobné specifické způsoby sídlení evropského středověku a novověku. Konkrétně se jedná o věžové stavby, tvořící zpravidla funkční celek s obytným domem, případně samotné sloužící jako obydlí. Také tyto objekty se objevují nejčastěji v dobách a u společností trpících značnou nestabilitou a vnitřním napětím, často opět s tradicí krevní msty. Příklady uvedených staveb pocházejí zejména z Itálie, Peloponésu či Gruzie, paralely však autoři nalézají i ve střední Evropě, potažmo přímo v Čechách.

■ Robert TRNKA
Západočeská pobočka ČAS,
Plzeň

■ Jan ANDERLE
Klub Augusta Sedláčka

Snaha uchýlit se do bezpečí „někam nahoru“ z dosahu nepřátel je dána zkušeností lidského druhu zřejmě již z doby, v níž konkrétní projevy této myšlenky unikají naší evidenci. Různost forem, kterými se záměr naplňuje, ale také sdílení jednoho stavebního typu, je obsahem našeho příspěvku.

Sídelní strategie chamské kultury v západních Čechách

O velmi zvláštním způsobu sídlení nositelů tzv. chamské kultury v západních Čechách (spadající časově do závěru středního eneolitu) už bylo vysloveno několik hypotéz. Sídelní strategie těchto lidí skutečně zřetelně vybočuje nejen ve srovnání s běžnými zemědělskými osadami, ale je poněkud neobvyklá i v rámci pravěkých výšinných lokalit. Dosud dokumentovaná sídliště se převážně nalézají ve velmi nepřístupných

polohách – na úzkých ostrožnách, skalních sucích a hřbetech, vrcholech kopců či výběžcích stolových hor (**obr. 1–2**).

Jejich rozloha je ve srovnání s lokalitami jiných kultur často velmi malá. Někde mohl stát jen jediný dům (např. Kaliště 3, Ondřejov 2, Radkovice, Únětice, Vlkov, Zdemyslice). Jiná sídliště mohla pojmut asi 3–5 domů, které však samozřejmě nemusely být současné (Bzí, Milínov, Kaliště-Teplá skála, Měcholupy). Lokality s větší rozlohou jsou výjimečné a bývají registrovány převážně

na hranách a výběžcích stolových hor. Na plošný rozsah sídlišť je však v těchto případech usuzováno podle drobných sondáží registrujících rozptýlenou zlomkovou keramiku (Soukupová 1983, 152; Baštová 1986, 8–14; souhrnně Prostředník 2001; John 2010). Větší rozloha tedy může být jen zdánlivá, způsobená opakovaným osídlením na lokalitách, kde příroda nepředurčovala tak přísné umístění usedlosti.

Pro současného člověka je velmi obtížné pochopit důvody budování těchto zvláštních výšinných sídlišť. Tomu odpovídá i spektrum dosud navržených vysvětlení. Chamská sídliště v západních Čechách tak byla případ od případu označována např. za útočiště pasteveckého lidu (Neustupný 1952, 219), považována za znak expanze do cizího, případně neosídleného území (Mašek 1965, 51), vysvětlována jako strategická sídla ovládající širší okolí (Bašta – Baštová 1990, 10), jako sídla svébytné společnosti vystavené dlouhotrvajícímu tlaku ze strany svých sousedů (Bašta – Baštová 1989, 92; v náznacích Prostředník 2001, 84),

■ **Obr. 1** Skalní suk Osobovská skála na k. ú. Radkovice u Měčína (okr. Klatovy). Příklad jednoho z typů sídlištních lokalit chamské kultury v západních Čechách. Foto J. John.

jako signální body či obchodní stanice (*Bašta – Baštová 1988, 396*). Důvody jejich umístění byly spatřovány také v expanzi z jihovýchodu, tedy z mateřských oblastí chamské kultury (*Pleslová-Štiková 1965, 44*), v ochraně před divou zvěří a povodněmi (*Mašek 1965, 51*), nověji je smysl výšinných sídlišť paušálně spatřován ve vytváření jakýchsi symbolických vertikálních struktur, které nutně nemusely vycházet z praktických potřeb dané společnosti (*Neustupný 1995; 1997, 315–316*; akceptuje např. *Turek 1997, 32*). Často diskutována bývá také přítomnost keramiky kultury kulovitých amfor a jejich napodobenin na chamských sídlištech.

Většina dosud navržených vysvětlení má tu nevýhodu, že se zdají vyhovovat vždy jen pro určitý podtyp chamských sídlištních lokalit (např. strategicky významné vrcholy kopců). Nevysvětlují však dostatečně běžnou sídelní strategii tehdejší společnosti. Z toho důvodu se jim nadále nebudeme v tomto článku věnovat a pokusíme se na problematiku podívat z jiného, dosud opomíjeného pohledu.

Pohled prizmatem klanového uspořádání a víry v nadpřirozeno

Velmi rozmanité doklady k výběru vhodného místa pro sídliště a jeho případného opevnění přináší etnografie. Mnoho přírodních národů bylo se svými sousedy ve víceméně

trvalém válečném konfliktu. Kvalitněji dokumentovány jsou tyto vztahy pouze v několika málo oblastech – většinou tam, kam se dostali etnografové a osvětlení cestovatelé dříve než prospektoři a misionáři, případně alespoň nedlouho po nich (zejména v zapadlých koutech Jižní Ameriky a v některých částech Nové Guineje – pro Melanésii souhrnně nejnověji *Soukup 2013*). Zdánlivě nelogický způsob sídlení nositelů chamské kultury v západních Čechách by mohl podle těchto indicií souviset jednak se systémem exogamních skupin, procházejících napříč společnostmi, jednak s vírou v existenci magických sil a jejich lidských prostředníků.

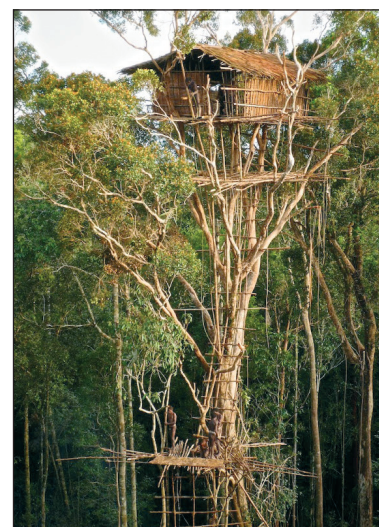
Rozdělení společnosti do *klanů* či *moiet* je nezbytnou součástí každé lidské kultury, neboť mimo jiné úzce souvisí se systémem výběru partnera. Tyto instituce jsou proto etnograficky dokumentovány u přírodních národů po celém světě (*Justoň 2012; Soukup 2013*). Příslušnost ke konkrétní exogamní skupině je obvykle postavena v hodnotovém žebříčku velmi vysoko a nezřídka převyšuje dokonce i loajalitu k vlastním příbuzným, patřícím dle daných příbuzenských pravidel ke skupině jiné.

Podobné je to s vírou v existenci nadpřirozených sil, která je též v různých podobách registrována bez výjimky u všech lidských společenství. Množství etnografických dokladů iracionálního myšlení domorodců shrnuje např. *Lévy-Bruhl (1999)*.

I když bereme v úvahu problematiku etnografických analogií při jejich projekci do světa dávno zaniklé společnosti, můžeme s velkou pravděpodobností existenci obou výše zmíněných institucí u chamské kultury oprávněně předpokládat (souhrn dokladů pravěkých náboženských představ viz *Podborský 2006*).

Nová Guinea – etnografická paralela tzv. stromových lidí

Pokud hledáme u přírodních národů bližší analogie k našim malým a extrémně umístěným eneolitickým sídlištěm, nalezneme patrně již jen jedinou (právě v současné době velmi rychle zanikající). Jedná se o způsob sídlení tzv. stromových lidí na Nové Guineji. Jde samozřejmě o analogii značně geograficky, časově i klimaticky vzdálenou. Tito lidé, pro okolní svět objevení až ve druhé polovině 20. století, místy ještě dnes žijí ve společnosti téměř nedotknuté moderní civilizací. Ta má některé až překvapivě shodné rysy se středoevropskou pozdní dobou kamennou. Domorodci vyrábějí velmi podobné broušené kamenné nástroje, zatímco štípané nástroje vzhledem k nedostatku vhodné suroviny nahrazují ostřími z bambusu a kostí kasuára. Pěstují plodiny, znají a dokonale využívají okolní prales, loví a chovají domácí zvířata (především prasata a psy). Na rozdíl od eneolitických společenství střední Evropy neznali původně keramiku ani skutečné textilie. V jiných oblastech Nové Guineje je sice keramika známa, většinou se

■ Obr. 3 Vlevo velká vesnice Korowajů, vpravo osamocená usedlost, umístěná extrémně vysoko v korunách stromů (Zdroj: ultraodd.com...; www.amusingplanet.com...).

však ve funkci nádob užívaly vydlabané tykve a stvolů bambusu (*Stingl 2009*, 66, 71–72; *Barabáš 2006*). Textil, vzhledem k tropickému podnebí, nebyl samozřejmě před příchodem Evropanů zapotřebí.

Skupiny „stromových“ lidí, označované nejčastěji jako Korowai, Kombai či Kopkaka, budují dodnes velmi stabilní a bytelné domy ve výši až několika desítek metrů nad zemí (**obr. 3**). Výška umístění obydlí závisí nejen na přírodních podmínkách (např. vhodných stromech, možnosti záplav či výskytu malarických komárů), ale zejména na akutním pocitu ohrožení. Nyní však k tomu podstatnému: Toto ohrožení není počítáno jen ve směru od sousedních „kmenů“. Vzhledem ke klanovému systému je možným nepřítelem každý, dokonce i příslušník vlastní rodiny, žijící třeba hned v sousední osadě. Vše záleží na aktuální situaci, pocit ohrožení je však víceméně trvalý. K tomu přistupuje silná víra v magii. Mnoha přirozeným událostem je připisován záměr, vycházející zpravidla od duchů či čarodějů. Pokud jde o událost nešťastnou, bývá podle názoru domorodců často nezbytné původce zla najít a zneškodnit. K nalezení takového provinilce pak většinou postačí, když domnělá oběť někoho za viníka prostě označí. Zpravidla se to děje v drogovém transu, v horečce, na smrtelném loži či ve snu. Označeny bývají samozřejmě především osoby, které oběť osobně zná – tedy nejčastěji příbuzní a známí (*Lévy-Bruhl 1999*, 28–37, 43, 76–77). Jakákoli malicherná záležitost se pak může stát záminkou k roztočení jen obtížně zastavitelného kolotoče odvety či krevní msty (*Lévy-Bruhl 1999*, 52; novější konkrétní příklad dokumentuje např. *Švaříček 2009*, 190).

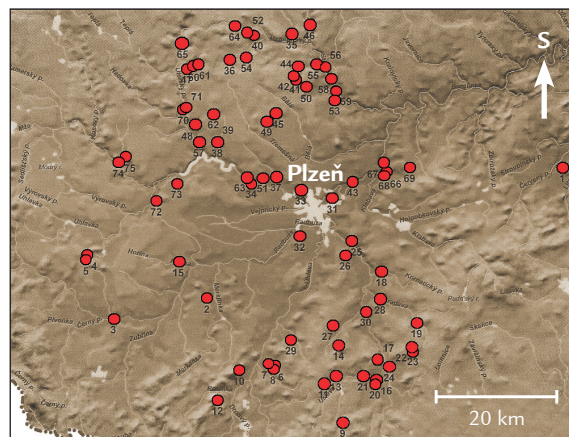
Ke stromové chýši patří obvykle také přístřešek umístěný na zemi, nedaleko od stromového obydlí. Zde a hlavně pak v okolním lese se odehrává běžná denní činnost, zejména sběr jedlých rostlin a drobných živočichů, výroba ságy, lov. Do bezpečí stromového domu se rodina uchyluje převážně až navečer, přičemž lidé nahoru vynášejí i nejcennější majetek, kterým jsou zde prasata (samozřejmě do určité velikosti). Některé „osady“ sestávají pouze z jednoho stromového domu a jeho příslušenství, největší vesnice

obývá až pět rodin (*Ferrera 2004*, 220). To je zřejmě kritická mez, nad kterou už se společnost stává nestabilní v důsledku mnoha rozepří.

I přes geografickou, klimatickou a časovou disproporci můžeme předpokládat u lidí chamské kultury středního eneolitu v západních Čechách právě na základě způsobu jejich sídlení velmi podobné vnitřní uspořádání společnosti. Šlo by tedy nejspíše o jakýsi klanový systém, silně prostoupený vírou v nadpřirozeno. Jeho důsledky mohly nejen znemožňovat vytváření větších funkčních komunit, ale nejspíše také podněcovaly jednotlivé rodiny k budování obydlí na těžko přístupných, strategických místech.

V oblastech, které neposkytovaly přírodou vhodně chráněné „malé pevnosti“, mohly snad i u nás existovat domy umístěné na stromech či kůlech. Při pohledu na mapu rozšíření západočeské skupiny chamské kultury nelze přehlédnout zřetelně prázdné plochy obklopené ze všech stran osídleným územím. Jde právě o ta území, kde příroda nenabízela vhodné, dostatečně malé a chráněné polohy – např. povodí říčky Třemošné, Vejprnického potoka či široké nivy řek Úhlavy a Radbuzy před Plzní (**obr. 4**).

Jedná se nepochybně o území neosídlená jen zdánlivě, neboť v tomto typu krajiny prozatím neumíme malá a nenápadná chamská sídliště vyhledávat. Možnost zaregistrování případných „stromových“ sídlišť archeologickými metodami by byla jistě velmi omezená. Projevit se mohou např. jen jako několik rozptýlených střepů a kousků mazanice v jinak nevýrazné poloze. Pak by takový náález byl pravděpodobně zhodnocen jako ojedinělý nebo jako náznak rovinného sídliště – např. Babina u Plas (*Bařtová 1984*, 157). Také na některých hůře přístupných skalních blocích můžeme předpokládat stavby umístěné minimálně zčásti na kůlech, dostupné po žebřících či ostrvích a s malým hospodářským zázemím kdesi v blízkosti pod skalou. Toto zázemí bude zřejmě obtížně zjistitelné, neboť může být překryto silnou vrstvou spadaného kamení a splavené hlíny, jak zdokumentoval např. už F. X. Franc v 19. století na lokalitách Bzí a Milínov (*Franc*

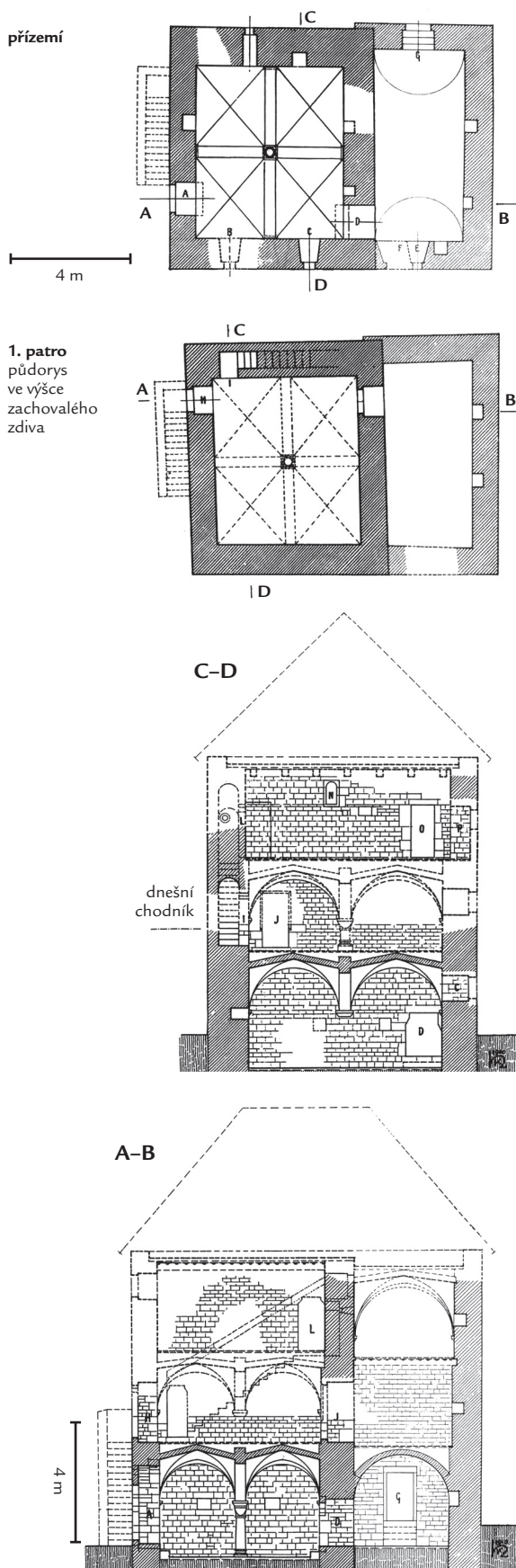
■ **Obr. 4** Mapa dosud zjištěných lokalit chamské kultury v Čechách. Upraveno podle John 2010.

1890, 12, 32). Pomoci by mohl výzkum suťových kuželů, které mohou mít značný informační potenciál (*John 2007*), ale zejména pak výzkum původních terénů pod závaly a splachy, např. s pomocí fosfátové analýzy či geofyzikálního měření (možnost zjištění míst ustájení zvířat, ohnišť a pecí).

Románské domy s věžemi u nás

Potřeba unikat potenciálnímu nepříteli do výše, či odtud nad ním získávat výhodu, není samozřejmě vlastní pouze pravěkým a tzv. primitivním společnostem, ale sledujeme ji mj. také v evropském středověku a novověku. Zde se zmíněná potřeba naplňuje v souladu s dosaženým stupněm rozvoje techniky stavebními objekty, které se dají zahrnout do pojmu „věž“. Lze předpokládat, že v tomto vymezení čerpá zděná věžová stavba, zahrnující též úlohou refugia či obydlí, zejména co do technického zvládnutí, z tradice pozdní římské antiky.

Pozornost soustředíme zejména na tzv. věžové domy či domy s věžemi, kde funkční celek tvoří věž s obytným domem po svém boku. Obsáhlý přehled o podmínkách vzniku, výskytu, podobě a funkcích románské vrstvy domů v Evropě podala M. Radová (1992, 114n). Souborné a pro dobu vzniku publikace úplné údaje o stavebních reliktech pražských románských domů, nejen věžových, obsahuje práce Z. Dragouna, J. Škabradý a M. Trymla (2002). V poslední době se věžovými domy v prostředí pražského Havelského města zabývali Z. Dragoun

■ Obr. 5 Praha, Platnářská čp. 16/1a – podle dokumentace Kamila Hilberta, půdorysy přízemí, prvního patra a svislé řezy, upraveno. Světleji vyznačena dodatečná románská přístavba.

a M. Hauserová (2012), totéž téma se zřetelem k Brnu řešili D. Merta a M. Peška (2007, 205–216). Dokumentaci románských domů se na přelomu 19. a 20. století u příležitosti pražské asanace věnoval architekt Kamil Hilbert, jehož výkresy zde uvedme jako příklad (obr. 5).

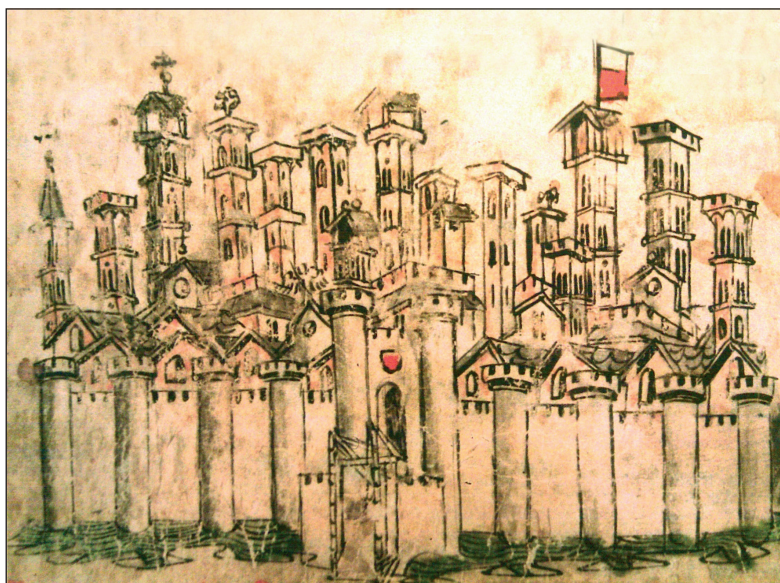
Soustředíme se takto na zděné věžové stavby s čtyřúhelným půdorysem čtvercovým nebo blízkým čtverci, které mají z terénu přístupné přízemí zastropené klenbou a komunikačně zpravidla nepropojené uvnitř stavby s patrem. Klenba přízemí bývá svedena na ústřední podporu. Do prvního patra se pak vstupuje samostatným vchodem z vnějšku, načež vertikální komunikace pokračuje do dalších pater, v náročněji provedených případech schodištěm v tloušťce zdi. Budování takových domů se soustředí do 12. a 13. století, přičemž v závěru této periody stavby již přijímají raně gotické tvarosloví. Vedle takto vyhraněného typu se souběžně vyskytují variantní řešení, uchylující se od něj v některých charakteristikách v závislosti na čase, místní zvyklosti, možnostech stavebníka atp.

Tyto objekty vznikaly (nejen) v pražském prostředí jako ústřední budovy souborů dalších stavení, která společně tvořila funkční celky, tzv. dvorce. Jejich stavebníky zprvu zřejmě především byli zde usazení cizinci, často asi s vazbou na pražské tržiště, v situaci, kdy město nebylo

ustaveno jako samosprávný celek a nebylo společně ohrazeným prostorem. Bezpečnostní funkce těchto věžových staveb, aniž dopodrobna známe všechna možná rizika, je zcela zřejmá. Mnoho o poměrech, za nichž byly budovány, napoví kronikářem líčený případ vraždění Vršovců na začátku 12. století (*Kosmova kronika česká* 1975, 167n), což asi lze spíše než jako ojedinělý exces vnímat jako „vrchol ledovce“, jehož paměť zůstala zachována. Méně jasná je jejich úloha trvalé residence, která případně mohla být naplněna jinou, k obývání způsobilejší stavbou v rámci předpokládaného dvorce.

Středověké analogie z Itálie, Peloponésu a Gruzie

Jasnější představy o podmínkách života spojených s potřebou budování domů s věžemi lze vytvářet na základě poměrů v jižní Evropě a na úpatí Kavkazu. Italská šlechta se formovala ze svobodné složky obyvatel měst, jak patrně už v 10. a 11. století, hluboko před dobou ustavení městských komun, organizujících společnou bezpečnostní politiku. Do sídlišť městské povahy vstupovala zástavba dvorců jednotlivých rodin za stavu chybějícího společného ohrazení. Dvorcová zástavba se následným vývojem doplňovala do souvislých uličních front. Bylo třeba se samostatně bránit nejen vůči nepříteli z vnějšku, ale mocenské partikulární zájmy

■ Obr. 6 Lucca na přelomu 14. a 15. století (Giovanni Sercambi, *Kronika, Městská knihovna Lucca*, Ms. 107, f. 69r).

vedly také ke střetům uvnitř měst. Oleje do ohně přilávalo rozdělení na guelfy a ghibelliny, a to také v rámci jednotlivých měst, následkem vyhrocení sporu moci papežské s císařskou. Povahu vnitřních konfliktů uvnitř italských měst lze někdy označit jako krevní mstu, jejíž odraz přešel také do jednoho z nejslavnějších děl světového dramatu – Shakespearovy hry *Romeo a Julie*.

Svoji bezpečnost šlechta v městech od 12. století pojišťovala stavbou věží při svých sídlech – domech. Věž nejen plnila praktickou úlohu pevnosti, byla rovněž symbolem mocenské ambice. Města severní a střední Itálie se tak na začátku 13. století doslova ježila věžemi rodin šlechtického patriciátu (přes 250 v Luce, **obr. 6**), někdy až ke 100 metrů vysokými (Bologna), z nichž, jak známo z dobových snah o regulaci, bojoval někdy soused proti sousedu též za užití těžkých válečných strojů, umístěných na vrcholových plošinách.

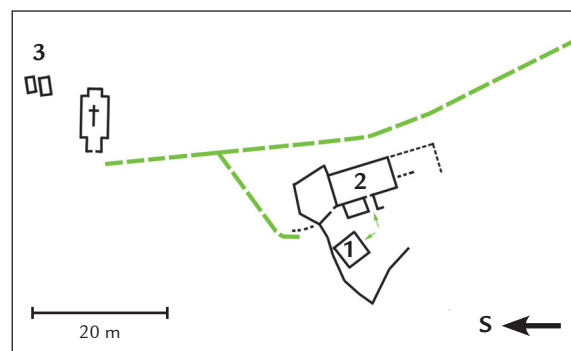
Ze stavebního hlediska lze v italském prostředí rozlišit různé typy věží. Plně kompaktní, zejména ze starší vrstvy, které často nesou znaky typu vymezeného v úvodu. Dále věže doplňované na vnějšku dřevěnými nástavbami, které zvětšovaly plochu jednotlivých vyšších podlaží. Mezi nimi lze vyčlenit podskupinu konstruovanou na volných stranách v podstatě jako skelet,

následkem čehož jejich fortifikační uplatnění ustupuje do pozadí.

U věží, které se navenek obracejí pouze otvory zanedbatelné velikosti (s výjimkou vstupů), je naopak zřejmé, že k trvalému bydlení nebyly určeny. Zejména tak asi můžeme chápat starší vrstvu těchto objektů.

Například největší ze stojících věží toskánského San Gimignano, přetrvávající jako věž městská, má samostatně přístupné klenuté přízemí, do horních úrovní vstup v prvním patře, přičemž několik vyšších podlaží je vybaveno záchodem v tloušťce zdi. Jinými znaky „obytnosti“ věž nedisponuje.

Stavebně skromnější, ale v principu shodné projevy lze nalézt například v Albánii a ve velmi výrazné podobě zejména na jižním cípu Peloponésu, především v oblasti messénské Mani. Oblast je proslulá tradicí krevní msty a má velice bouřlivou historii, během níž se na formování zdejšího obyvatelstva podíleli kromě řeckého základu Slované, Albánci a Byzantinci (*Chapman 2011*). Společnost se zde členila do rodů, jejichž sídla se shlukovala do osad (vsí), případně stála volně v krajině, obklopena vlastními pozemky. Umístění se na stavební podobě usedlostí výrazněji neprojevuje, respektive poloha ve vsi vede k větší sevřenosti souboru. Standardní jádro tvoří obytný dům, k němuž se

■ **Obr. 7** Peloponés, Mani, usedlost u Fimalotos, terénní náčrt situace: 1 věž, 2 dům, 3 pohřebiště u kostela. J. Anderle 2011.

váže věž. Dům, zpravidla patrový, bývá v přízemí klenutý (např. Stavri, dům Csisirisů, nebo usedlost u Fimalotos).

Věž usedlosti 400 m SV od osady Fimalotos má čtvercový půdorys o straně kolem 5 m. Částečně zapsutý suterén je dílem zasutý. Vstup vede do zvýšeného přízemí, jež bylo opatřeno dřevěným stropem. Ten odděluje první patro, završené valenou klenbou. V její patě se v jižním koutě nachází čtyřúhelný otvor prostupu vertikální komunikace, za níž zde bezpochyby sloužil žebřík. Věž završovalo druhé patro s obrannou funkcí. Do všech čtyř stran se obrací arkýřovými střílnami, které dovolují střelbu do předpolí nebo k patě věže. Tato možnost nastává po vyzvednutí kamene, který uzavírá „podlahu“ arkýře (**obr. 7–9**). Střílny, jak lépe patrné na srovnatelných objektech,

■ **Obr. 8** Peloponés, Mani, usedlost u Fimalotos, pohled od severu. Foto J. Anderle 2011.

■ **Obr. 9** Peloponés, Mani, usedlost u Fimalotos, věž, pohled od jihovýchodu. V horním patře střílny s výstřelem do předpolí a k patě stavby, upravené pro novověké ruční palné zbraně. Foto J. Anderle 2011.

■ Obr. 10 Peloponés, Mani, ves Vathia, celkový pohled od jihovýchodu. Foto J. Anderle 2011.

■ Obr. 11 Peloponés, Mani, ves Stavri, pohled od jihovýchodu. Foto J. Anderle 2011.

■ Obr. 12 Lokalita Ushguli v gruzínském kraji Svanetie (Zdroj: www.touring.net.ua...).

nesou známky dodatečných adaptací pro novodobé pušky – obranná funkce staveb byla s trváním krevní msty aktuální nejméně do konce 19. století. Stáří těchto objektů ovšem sahá do středověku, jak lze usoudit z povahy kostelů, jejichž vznik se váže na existenci usedlostí. V uvedeném příkladu ji lze klást nejméně do 14. století, u nedaleké

lokality Ekklesia Odigitria s jeskynním „hradem“ bezpochyby ještě hlouběji. Kostel usedlosti u Fimalotos provází pohřebiště s hroby vytvořenými v podobě nadzemních staveb. Důvodem je skalní podloží, jež zde vystupuje na povrch.

Jelikož plnohodnotné fungování místních věží je takřka nedávnou

minulostí, jsou popsány okolnosti, v nichž figurovaly. Přírodní podmínky v messénské Mani činily obživu zemědělstvím krajně obtížnou. Vznikal z toho hlad po půdě, snoubící se s touhou po moci a prestiži, z níž pramenila extrémní vzájemná nevraživost obyvatel. Stavět si věže s mramorovými střechami byli oprávněni jen příslušníci vládnoucího rodu. Propuknutí nepřátelství oznamovaly kostelní zvony, což pro mužské příslušníky klanu znamenalo uchýlit se, vybaveni zbraněmi a zásobami, do věží, odkud stříleli po protivnících. Běžný chod života nadále zajišťovaly ženy, které se boje neúčastnily. Trvalo-li záští dlouhou dobu, vyhlášovalo se na čas ztní příměří, načež se v boji pokračovalo (někdy i léta). Běžní „nešlechtičtí“ obyvatelé se na čas bojů stěhovali ze vsi. Cílem nepřátelství bylo zničit věž, zbořit její mramorovou střechu, vybit muže protivního klanu, případně donutit je k aktu úplného podrobení, kdy poražení vyšli ven, aby políbili ruce rodičů vítěze.

Obdobné poměry byly příčinou stavby domů s věžemi také v severogruzínském kraji Svanetie na úpatí Kavkazu. Věže se zde datují podle internetových zdrojů od 12. století, přičemž byly užívány velmi podobně jako v Mani ještě na začátku 20. věku. Přízemí bývá samostatně přístupné z terénu, vyšší podlaží vstupem do patra. Věž vrcholí zděným ochozem s podsebitím. Také zde byla věž pouze dočasným útočištěm (obr. 12).

Stavba věží je reakcí na ohrožení jejich uživatelů. Nelze ji jednoduše vázat na výskyt instituce krevní msty. Ta je ale významným, byť nikoli jediným zdrojem nebezpečí, na který se v územně rozsáhlém dosahu tradice pozdní římské antiky, prostředkované mj. také byzantským vlivem, reagovalo obdobným způsobem aplikací téhož stavebního druhu – věže. S jeho uplatněním se bezpochyby od počátku vázala také otázka prestiže, což se takto snadno vysloví, ovšem k doložení konkrétními údaji by bylo třeba zvláštní studie. Je velmi obtížné vážit, nakolik bylo rozhodnutí uplatnit konkrétní typ věže vázáno na otázku bezpečnosti a praktické potřeby. Svou roli jistě hrála zažitá zvyklost, jak ilustrujeme závěrem na několika příkladech z Čech.

Další příklady z Čech

Na románský kostel sv. Petra a Pavla v západočeském Svojšíně byla nedávno opakovaně upřena odborná pozornost (Hauserová et al. 2011; Anderle – Hauserová 2013; **obr. 13**). V kontextu se zdejší šlechtickým sídlem byla ke kostelu přistavěna jako vůči němu dodatečná etapa věž. Její jádro, vzniklé již kolem roku 1160 (dle dendrochronologického datování vnitřního lešení věže – viz odkaz v seznamu literatury Kyncl *nedat.*), plně odpovídá typu výše zmiňovaného věžového domu, který jsme prezentovali na Hilbertově pražském příkladu (**obr. 5**), jen s tím rozdílem, že se v prvním patře otevírá arkádou na západní pavlačovou tribunu kostela (patra románské zvonice jsou z mladší fáze). Na královském hradě Zvíkově v 1. polovině 13. století v kontaktu s hlavní obytnou stavbou, palácem, a zprostředkovaně s hradním kostelem vznikla věž zvaná Markomanka, která se shoduje s uvedeným typem domu, s nímž zachovává shodné principy komunikací a oddělení pater klenbami. Obdobná stavba, přijímající formy rané gotiky, avšak uspořádáním shodná s věžovými domy předchozího období, tvoří jádro hradu ve Vimperku (**obr. 14**). Zde ovšem, vyjma hradby, bez známého kontextu další dobové zástavby. Obě zmiňované věže měly proti dnešnímu stavu nejméně jedno další patro.

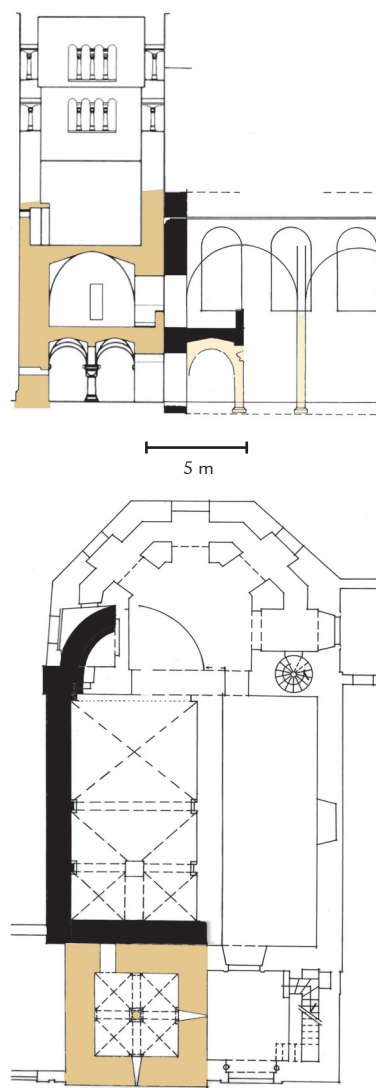
Konečně údajná tzv. oratoř sv. Anežky České v rámci pražského kláštera klarisek (Soukupová 1989) také dostala podobu věžového

domu, připojeného ke kapli P. Marie, byť jeho komunikační schéma se od předešlých příkladů liší přístupem z přízemí do prvního patra po schodišti v síle zdi.

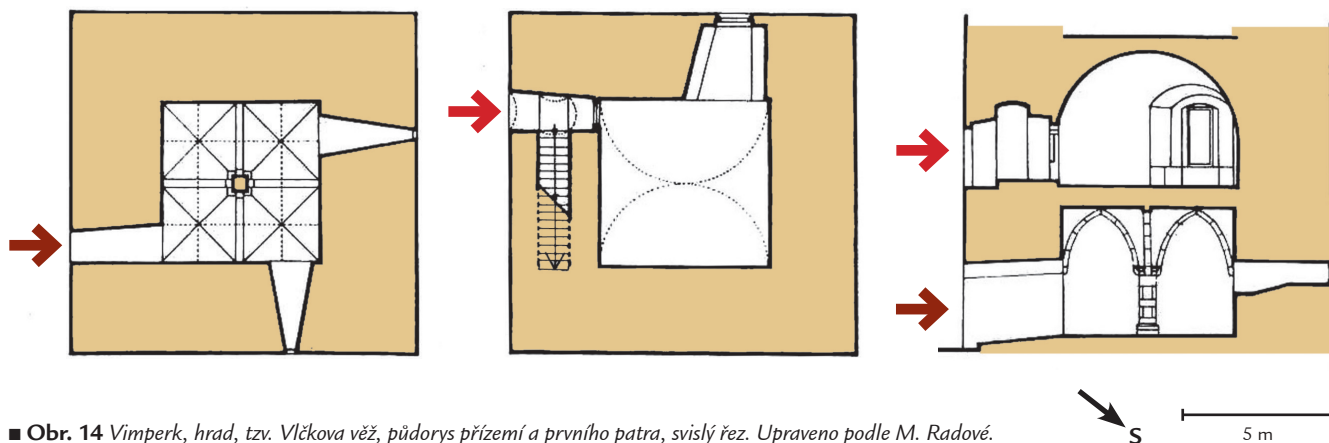
Zřejmě přepady, atentáty a vraždy našeho raného středověku, z nichž spíše jen některé uchovala v paměti kronikářská líčení, byly mocnou pohnutkou pro privilegovanou vrstvu společnosti, aby sahala po uplatnění daného importovaného stavebního typu tam, kde měla na mysli svoji bezpečnost. Jak vidíme na svojšínském případě, dělo se tak v aktuálním souběhu s evropským vývojem.

Závěr

Závěrem je možno shrnout, že v různých dobách a na různém stupni historického vývoje lidé vystavení podobné situaci využívali pravidelně obdobná řešení pro zvýšení bezpečnosti svých sídel. Obzvláště u společností, v jejichž fungování hrála výraznější roli krevní msta, je podobnost ve stylu sídlení často výrazná. Při vědomí tohoto zobecnitelného principu je možno s určitou dávkou opatrnosti formulovat i pravděpodobné základní principy některých dávno zaniklých, archeologicky však výrazněji vyhraněných pravěkých společností. Takovou se jeví například západočeská skupina chamské kultury. Její někdy až bizarně umístěná sídliště vzbuzují už mnoho desetiletí zaslouženou badatelskou pozornost. Důvody vzniku těchto sídlišť byly vysvětlovány velmi různorodě. Dosud však nedošlo v podobných úvahách k využití etnografických

■ **Obr. 13** Svojšíň, kostel sv. Petra a Pavla, dílčí řez a půdorys s rekonstrukcí západní tribuny kostela dle nálezů z r. 2011. Černě řez zdívem starší etapy, tmavě okrové etapy mladší (1159/60D), stopy tribuny a pilastřů světle okrové, kresba J. Anderle 2011, s použitím plánového podkladu M. Falty z r. 2010.

■ **Obr. 14** Vimperk, hrad, tzv. Vlčková věž, půdorys přízemí a prvního patra, svislý řez. Upraveno podle M. Radové.

pramenů (i přes jejich obecně známou problematičnost). Aniž bychom si tedy dělali ambice na vyčerpávající zhodnocení či konečné rozřešení problému, předkládáme tímto odborné veřejnosti drobnou sondu, pracující s variantou, že způsob sídlení příslušníků chamské kultury v západních Čechách mohl spíše než s vnějšími podmínkami souviset s extrémním vnitřním napětím, vznikajícím přímo uvnitř této společnosti. Za pravděpodobné zdrojové příčiny tohoto napětí lze považovat striktní rozdělení do exogamních skupin a nejspíše také hluboce zakořeněnou víru v existenci magických sil. Obě tyto složky patří k základním „pilířům“ každé lidské společnosti a můžeme je tedy velmi důvodně předpokládat také u pravěkých komunit. Podle konkrétního nastavení podmínek mohou mít na společnost jak stmelující, tak destabilizující vliv. Pokud převládá druhá varianta, celá společnost bývá vtahována do kolotoče neustálých přepadů a strachu, což se navenek může projevat také vytvářením specifických sídlištních forem. Mezi nejvýraznější etnografické doklady podobně postižených komunit lze počítat právě výše podrobněji zmíněnou společnost „stromových“ lidí z nížin Nové Guineje, jiným příkladem jsou např. obávaní jihoameričtí indiáni Yanomamo, stavějící si opevněné společné domy – *šapuny* (Justoň 2012, 218–222) – a žijící ve stavu permanentní války (Biocca 1972).

Společnosti trpící zvýšeným vnitřním napětím, z něhož vyvěrá specifický způsob stavebních aktivit, však nenalézáme jen v našem pravěku či mezi přírodními národy. Ve výrazné podobě je můžeme dokumentovat také v evropském středověku a novověku, geograficky pak zejména ve Středomoří či na úpatí Kavkazu. V těchto prostředích se společenské napětí nejčastěji stavebně transformuje do podoby věžových staveb, tvořících zpravidla funkční celek s obytným domem, případně sloužících jako samostatné obydlí. Příklady uvedených staveb můžeme nalézt v Itálii, Gruzii či na poloostrově Peloponés, analogie jsou však k dispozici například také ve střední Evropě, respektive přímo v Čechách.

Použitá literatura a zdroje

- Anderle, J. – Hauserová, M. 2013: Další zjištění k románské podobě kostela ve Svojsíně, Průzkumy památek XX, 1/2013, 229–236.
- Barabáš, P. 2006: Pururambo [DVD].
- Bašta, J. – Baštová, D. 1988: Pravěké osídlení Sedmihoří, Archeologické rozhledy 40, 378–400.
- Bašta, J. – Baštová, D. 1989: Neue Erkenntnisse über die Chamer Kultur in Westböhmen. In: Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (C¹⁴ 3000–2000 b. c.) in Mitteleuropa: kulturelle und chronologische Beziehungen, Praehistorica XV, Acta des XIV. Internationalen Symposiums Prag–Liblice 20.–24. 10. 1986. Praha, 85–93.
- Bašta, J. – Baštová, D. 1990: K otázce osídlení západních Čech v eneolitu a na počátku střední doby bronzové. In: Příspěvky k archeologii západních Čech. Zprávy Čs. společnosti archeologické při Čs. akademii věd, Supplementum 11. Praha, 7–16.
- Baštová, D. 1984: Vývoj pravěkého osídlení v povodí Strěly, Archeologické rozhledy 36, 156–172.
- Baštová, D. 1986: Pravěké osídlení povodí Úterského potoka, Archeologické rozhledy 38, 3–31.
- Biocca, E. 1972: Sama mezi indiány. Praha.
- Dragoun, Z. – Škabrada, J. – Tryml, M. 2002: Románské domy v Praze. Praha.
- Dragoun, Z. 2012: Nové archeologické poznatky o Havelském městě a otázka dokončení jeho lokace. In: Havelské město pražské ve středověku. Praha, 186–199.
- Ferrera, M. (ed.) 2004: Lidé. Zlín.
- Franc, F. X. 1890: Stählaue Ausgrabungen. In: Šaldová, V. (ed.) 1988, F. X. Franc, Stählaue Ausgrabungen – Přehled nálezů v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klabavy. Praha, 11–164.
- Hauserová, M. – Nováček, K. – Čechura, M. – Falta, M. 2011: Románský kostel sv. Petra a Pavla ve Svojsíně, Průzkumy památek XVIII, 1/2011, 5–30.
- Hauserová, M. 2012: Příspěvek k poznání domovní zástavby Havelského města. In: Havelské město pražské ve středověku. Praha, 274–297.
- Chapman, J. 2011: Mani: A Guide and History. [online] c2001–2011, poslední revize 5-2011 [cit. 5. 7. 2014]. Dostupné z: <www.zorbas.de/maniguide>
- John, J. 2007: Výsledky průzkumu suťového kuzele pod hradem Lopata. In: Jižní Plzeňsko V/2007. Historickoarchaeologický sborník Muzea jižního Plzeňska v Blovicech. Blovice, 83–92.
- John, J. 2010: Výšinné lokality středního eneolitu v západních Čechách. Opomíjená archeologie, sv. 1. Plzeň.
- Justoň, J. 2012: Ekonomie přírodních národů. Praha.
- Kosmova kronika česká. Přeložili Karel Hrdina a Marie Bláhová. 6. vydání. Praha 1975.
- Kyncl, T. nedat.: položka 4821, Svojsín, kostel sv. Petra a Pavla, Databáze datovaných objektů [online]. c2003–2014 [cit. 5. 7. 2014]. Dostupné z: <http://www.dendrochronologie.cz/database?pg=69>
- Lévy-Brühl, L. 1999: Myšlení člověka primitivního. Praha.
- Mašek, N. 1965: Úvaha o funkci výšinných sídlišť chamské skupiny v západních Čechách. In: Archeologické studijní materiály 2. Praha, 49–51.
- Merta, D. – Peška, M. 2007: Brněnské domy s věží. In: Dějiny staveb 2007. Plzeň, 205–216.

- Neustupný, J. 1952: Výzkum eneolitických sídlišť, Archeologické rozhledy 4, 217–222.
- Neustupný, E. 1995: The significance of facts, Journal of European Archaeology 3/1, 189–212.
- Neustupný, E. 1997: Šňůrová sídliště, kulturní normy a symboly, Archeologické rozhledy 49, 304–322.
- Podborský, V. 2006: Náboženství pravěkých Evropanů. Brno.
- Pleslová-Štiková, E. 1965: K západočeským eneolitickým výšinným sídlištím. In: Archeologické studijní materiály 2. Praha, 41–47.
- Prostředník, J. 2001: Chamská kultura v západních Čechách. In: Praehistorica XXV–XXVI. Praha, 9–177.
- Radová, M. 1992: Románský dům. In: M. Radová – J. Škabrada, Románské stavitelství, ČVUT Praha, 116–176.
- Soukup, M. 2013: Antropologie a Melanésie. Z doby kamenné do kyberprostoru. Praha.
- Soukupová, D. 1983: Nová eneolitická výšinná sídliště v okrese Plzeň-sever, Archeologické rozhledy 35, 148–156.
- Soukupová, H. 1989: Anežský klášter v Praze. Praha.
- Stingl, M. 2009: Třicet pět let návratů na Novou Guineu. In: M. Zikmund – J. Hanzelka – M. Stingl – R. Švaříček, Tamtamy času. Brno, 41–73.
- Švaříček, R. 2009: Papua. In: M. Zikmund – J. Hanzelka – M. Stingl – R. Švaříček, Tamtamy času. Brno, 181–200.
- Turek, J. 1997: Nález misky typu „Lublaňských blat“ z Prahy-Šárky. Úvahy o významu eneolitických opevněných výšinných sídlišť. In: Archaeologica Pragensia 13. Praha, 29–37.

Internetové zdroje obrázků a dalších informací

- <http://www.amusingplanet.com/2012/10/the-tree-houses-of-korowai-tribe-of-new.html>
- <http://ultraodd.com/the-tree-houses-of-the-korowai-tribe-of-new-guinea/>
- <http://www.touring.net.ua/pohod-zagranitsa/chernohorya-kavkaz/586-svanetia-pohod.html>
- http://www.orgazmatic-tour.org/?page_id=1673

Summary

My home, my castle

In the first part of the Article, the authors deal with the specific manner of settlement of the Cham culture people in Western Bohemia. On the basis of the archaeological findings published so far and ethnographic analogies, they comment on the potential reasons for the peculiar settlement strategy of this culture. They mention the fact that this was probably a society divided into exogamous groups (tribes, moieties) in which the blood feud was likely to play an important role, being closely linked to a belief in the supernatural. In the second part, the authors introduce in detail the specific manners of settlement in the European Middle Ages and modern times. These are tower structures, usually forming one functional unit with a residential house or serving as a separate dwelling. These structures appear most often at times when societies are suffering from instability and internal tension, frequently again in relation to the tradition of the blood feud. The examples of the above structures are located in Italy, the Peloponnese or Georgia, but the authors see analogies also in Central Europe and, more precisely, directly in Bohemia.